

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

з вивчення *змістовних модулів* дисципліни
«Філософія»,

що виносяться на самостійну роботу студентів всіх
спеціальностей факультета будівництва, архітектури та
дизайну

Навчально-методичні рекомендації з вивчення змістових модулів дисципліни «Філософія», що виносяться на самостійну роботу студентів всіх спеціальностей факультета будівництва, архітектури та дизайну / Укладач: Девочкіна Н.М. – Запоріжжя: НУ «Запорізька політехніка», 2021. – 41 с.

Укладач:

доцент, к.філос. н., Девочкіна Наталя Миколаївна.

Рецензент: д. філос. наук, професор кафедри філософії НУБіП України Сторожук С.В.

Відповідальний за випуск:

Д. філос. н., професор, зав. каф. філософії НУ «Запорізька політехніка» Бондаренко Ольга Валеріївна

Затверджено на засіданні кафедри філософії,
протокол № 8 від 11.05.2021 р.

Рекомендовано до видання НМК гуманітарного факультету,
протокол № 3 від 20.05.2021 р.

ЗМІСТ

Змістовий модуль 1.2. Філософія Давнього Сходу.	4
Змістовий модуль 1.4. Філософія Середніх віків.	17
Змістовий модуль 2.5. Вітчизняна філософія.	24

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1.2

ФІЛОСОФІЯ ДАВНЬОГО СХОДУ

Рекомендації щодо самостійного вивчення теми:

Для засвоєння цієї теми доцільно звернути увагу на такі проблеми: східна парадигма філософського знання; основні категорії східної філософії: “сансара”, “нірвана”, “карма”, “медитація”; основні філософські напрямки Давньої Індії: джайнізм, буддизм, індуїзм; основні філософські напрямки, школи, проблеми Давнього Китаю; соціальна філософія Конфуція.

Розвиток теоретичного мислення та становлення філософії представляють тривалий процес, передумови якого можна знайти вже на ранніх ступінях суспільства. Умови прогресу теоретичного мислення, а в його рамках перші прояви філософського мислення склалися нерівномірно. Розрізнялися між собою окремі регіони з різними соціально-економічними умовами. Метою цього модулю є пізнання того, як, яким чином виникли передумови теоретичного осмислення світу, якими шляхами розвивалась філософія Стародавнього сходу, у чому полягають особливості східного типу філософствування.

Про внутрішню логіку розвитку філософії Давнього сходу читайте, наприклад, в [3; 5; 7с. 3-62; 10с. 21-33]. Схемами, теоретичними блоками, основними тезами вона представлена в [4; 6с. 26-38; 9; 11; 12с.]

Основні категорії та поняття:

Світ страждань сансара, світ блаженства нірвана, закон відплати за поведінку у попередньому житті карма, теорія реінкарнації, інь, ян, дао, дхарма, медитація, йога, недіяння, атман, брахман, хінаяна, махаяна.

1.1 Першим джерелом інформації про життя (разом з археологічними знахідками) давньоіндійського суспільства є так звана

ведійська література. Ці тексти індуської культури виникли близько 2500-1700 рр. до н. е. і ще повністю не розшифровані. Мова йде про великий набір текстів, що склалися протягом приблизно 19 сторіч (1500-600 рр. до н. е.).

Ведійські тексти - це література переважно релігійного змісту й у той же час важливе джерело інформації про духовний розвиток класового та соціального суспільства, про ступінь пізнання навколишнього світу. Ведійська література формувалася протягом тривалого історичного періоду, який починається з приходом індоевропейських аріїв в Індію і завершується виникненням перших державних утворень із класовою структурою.

Традиційна ведійська література розподіляється на кілька груп текстів. Насамперед це чотири Веди, найстарша і найважливіша з них - Рігведа (збірка гімнів), що остаточно склалася у 12 ст. до н. е. Трохи пізнішими є *брахмани* (з 10 ст. до н. е.) - тексти ведійського ритуалу, з яких найважливіший - Шатанат-абрахмана (брахман ста шляхів). Кінець ведійського періоду представлений дуже важливими для пізнання давньоіндійського релігійно-філософського мислення *упанішадами*.

Ведійська релігія є політеїстичною (тобто релігією багатобожжя), для неї характерний антропоморфізм. У Рігведі головну роль грає Індра - бог грози і воїн, що знищує ворогів аріїв. Значне місце займає Агні - бог вогню, за допомогою якого ті, хто сповідує Веди, приносить жертви й звертається до інших богів. Такі божества як Вішну, Шива чи Брахма пробиваються в перші ряди божеств тільки в більш пізніх ведійських текстах.

У деяких ведійських гімнах можна зустріти прагнення знайти загальний принцип, який міг би пояснити окремі явища й процеси навколишнього світу. Цим принципом є універсальний космічний порядок (*pita*), що панує над богами та людьми. Цей принцип керує плином людського життя, народженням та смертю, щастям та нещастям. І хоча ріта - безособовий принцип, іноді його носієм і охоронцем виступає бог Варуна, що «помістив сонце на небо».

Основою ведійського культу є жертва, за допомогою якої послідовники Вед спілкуються з богами для виконання своїх бажань. Жертва всемогутня, і якщо вона правильно принесена, то позитивний результат забезпечений, тому що у ведійському ритуалі працює принцип «дао», "щоб ти дав". Серед безлічі гімнів Рігведи,

звернених до різних богів і відтворюваних при ритуалах, є перші проблески сумніву в необхідності жертви, у силі богів, сумніву піддається і саме їхнє існування. Деструкція традиційної міфології та ведійського ритуалізму виявляється, зокрема, у космологічному гімні, названому Насадія, що належить до більш пізніх частин Рігведи.

Відповідно до цього гімну, спочатку не було ні сущого (сат), ні несущого (асат), не було повітряного простору і неба, не було смерті і безсмертя, дня і ночі. Було тільки те Єдине, що розуміється як щось аморфне, нерозчленоване і по збавлене конкретного змісту, що саме по собі дихало. Гімн не є цілісним викладом генезису світу, він лише позначає і регулює питання, на які не відповідає.

І в більш пізніх ведійських текстах - брахманах - зустрічається висловлення про походження та виникнення світу. У деяких місцях розвиваються положення про воду як першосубстанцію, на основі якої виникають окремі стихії, боги й увесь світ. Процес генезису часто супроводжується розповіддю про вплив бога Праджапаті, що розуміється як абстрактна творча сила, що стимулює процес виникнення світу.

Брахмани - насамперед практичні посібники ведійського ритуалу, культової практики та пов'язаних з нею міфологічних викладів. У брахманах немає цілісної релігійно-філософської системи, хоча в них формуються деякі поняття, що стають центральною темою упанішад. З міфологією брахманізму у багато в чому пов'язаний пізніший індуїзм.

Упанішади («сидіти біля») утворюють завершення ведійської літератури. На сьогодні відомі біля трьохсот різних упанішад.

В упанішадах увесь комплекс ведійської ідеології: зокрема абсолютизація жертвоприношення та його усепроникаючої сили піддається ревізії. Пануюче місце в упанішадах займає насамперед нове тлумачення явищ світу, відповідно до якого як першооснова буття виступає універсальний принцип - безособове суще (*брахман*), що ототожнюється також з духовною сутністю кожного індивіда (атман). Концепція брахмана походить від давніх ведійських спроб знайти основу того, що надає жертвоприношенню всемогутню силу.

В упанішадах брахман є абстрактним принципом, призначеним для збагнення вічної, багатолоїкої сутності світу.

Невіддільною частиною цього вчення є концепція круговороту життя (*сансара*). Вчення про круговорот життя, у якому людське життя розуміється як визначена форма нескінченного ланцюга перероджень, має свій початок в анімістичних уявленнях мешканців Давньої Індії. У цьому вченні представлена своєрідна спроба пояснити майнові і соціальні розходження в суспільстві як наслідок етичного результату діяльності кожного індивіда у минулих життях. Особистість не існує, утім як не існує і людина, обмежена простором і часом. Атман, коли залишає тіло, спалене, на багатті, під впливом карми змушений постійно повертатися у цей кругообіг, знаходити наступні втілення, "йти шляхом батьків" (пітр'яна).

Пізнання - одна з центральних тем упанішад. Воно полягає у повному усвідомленні тотожності атмана та брахмана, і лише той, хто цю єдність усвідомлює, звільняється з нескінченного ланцюга перероджень: його індивідуальна душа повертається до брахмана, де і залишається навічно, вийшовши з-під впливу карми. Це і є шлях богів (деваяна).

Упанішади в основному є ідеалістичним вченням, однак вони не цілком, тому що в них зустрічаються погляди, близькі до матеріалізму. Упанішади є видатною спробою похитнути монопольне положення брахманів у духовному житті суспільства. Упанішади мали великий вплив на розвиток подальшого мислення в Індії, зокрема вчення про сансару й карму стає вихідним положенням для усіх релігійних та філософських систем, за виключенням матеріалістичних.

1.2 Вчення джайнізму. Із середини I ст. до н. е. у давньоіндійському суспільстві відбуваються великі зміни: поглиблюється майнова нерівність між членами варн і каст, посилює свою владу монархія, виникають великі державні утворення Ведійський ритуалізм й стара міфологія не відповідають новим умовам. Йде пошук і у філософсько-релігійній сфері, з'являються нові філософські школи й напрямки, найважливішими серед яких були джайнізм та буддизм.

Засновником джайністського вчення був Махавіра Вардхамана (VI ст. д. н.е.). У віці 28 років він залишає рідний будинок щоб після 12 років аскези й міркувань прийти до нового філософського вчення. Незабаром його вчення поширилося усією Індією. Вардахаману

називають також Джина - переможець над кругообігом перероджень та кармою.

Джайністське вчення, у якому (як і в інших індійських системах) релігійні уявлення змішуються з філософськими, стоїть на позиціях дуалізму. Він виявляється у тому, що сутність особистості людини двояка - матеріальна (аджива) та духовна (джива). Єднальною ланкою між ними є карма, що розуміється як тонка матерія, яка утворює тіло карми і дає можливість душі з'єднатися з грубою матерією. З'єднання неживої матерії з душею узами карми приводить до виникнення індивіда, а карма постійно супроводжує душу у нескінченному ланцюзі перероджень.

Джайнізм докладно розробив концепцію карми і розрізняє 8 видів карм, що мають в основі дві фундаментальних якості. Злі карми негативно впливають на головні властивості душі. Добрі карми утримують душу в круговороті перероджень. І лише коли людина поступово позбудеться від добрих і злих карм, відбудеться її звільнення від пут сансара. Джайністи вірять, що людина за допомогою своєї духовної суті може контролювати матеріальну суть та керувати нею. Вона сама вирішує, що є добро і зло. Бог - це усього лише душа, що жила в матеріальному світі і звільнилася з ланцюга перероджень.

Звільнення душі з під впливи карми і сансари можливо лише за допомогою аскези. Тому джайнізм приділяє велику увагу розробці етики.

1.3 З падінням впливу джайнізму в Індії з'являється нове навчання - буддизм.

Буддизм формувався в нових соціальних умовах. Його розквітку I тис. до н. е. збігся з розвитком індуїзму. У VI ст. до н. е. на території Індії руйнувалися родоплемінні відносини і зароджувалися рабовласницькі держави. Виникнувши як опозиція кастовому ладу, нове вчення апелювало до всіх прошарків населення, проголошуючи рівність усіх людей у стражданнях та рятуванні від них. Але це не був заклик до соціальної рівності. Буддійська рівність - це рівність у можливості досягати спасіння. Спростувавши уявлення про божественне походження людини, буддизм висунув нову ідею, відповідно до якої тільки моральне поведіння відрізняє людей

один від одного. Виникнувши як ідеологія рабовласницького ладу, буддизм втрачає свій вплив із встановленням феодальних відносин у 12 ст. н. е.

Усе у світі є наслідком нескінченного руху *дхарм*, які представляються у вигляді духовних нематеріальних часток. Розпад визначеної комбінації дхарм приводить до смерті. Однак дхарми не зникають, а поєднуються в нові комплекси, в результаті чого відбуваються переродження. Форма нового переродження визначається кармою, або законом, відповідно до якого усі вчинки людини мають наслідки для її "майбутнього життя" після смерті. Тому людина несе відповідальність (карму) за свої попередні переродження. Одне з головних положень буддизму - догмат про страждання. Він сформульований у 4-х «великих істинах», що нібито відкрилися Будді Гаутамі (засновнику буддизму) під деревом бодхі.

Перша істина: життя є страждання, суцільний ланцюг страждань. Друга істина пояснює причини страждань людини. Такими вважаються задоволення, бажання щастя, прагнення жити. Третя істина вказує шлях спасіння від страждань. Для цього необхідно знищити в собі прагнення до задоволень. Четверта істина рекомендує дотримання основних умов для спасіння від страждань, досягнення наступних чеснот: правильна віра в Будду, правильне міркування тощо.

Важливим моментом буддизму є вчення про *нірвану*. Нірвани може досягти тільки той, хто виконує релігійні й моральні правила. У буддистській літературі нірвана розглядається як надбуття, стан вічного спокою, нескінченного блаженства. Стан нірвани доступний тій людині, яка виключається із процесу перероджень, незалежно від її майнового стану, національних, расових і інших особливостей. Досягнення нірвани - не одноактний процес. Праведники повинні пройти спочатку світ блаженства рай, а грішники - пекло.

Паралельно поширенню в інші країни, в буддизмі з'являються різні *напрямки*. Найбільш значимими різновидами буддизму є *хінаяна* та *махаяна*.

Хінаяна - «вузька колісниця», «вузький шлях порятунку», основним принципом якого є відмовлення від участі у мирському житті, відхід у чернечу громаду.

Махаяна - «велика колісниця», «великий шлях порятунку» - одержала більше поширення, чим хінаяна, тому що відмовилася від

колишньої замкнутості буддизму, надаючи можливості порятунку кожній людині. Різновидом махаяни є ламаїзм, розповсюджений серед тибетців, монголів, бурятів.

До початку нової ери (I тис. н.е.) в ідеологічній сфері вирішальні позиції завойовує індуїзм, який є продуктом тривалого розвитку та поступового злиття різних культур окремих етнічних груп, що населяють Індію. З усієї плеяди божеств на перший план поступово висуваються Вішну і Шива. З індуїзмом пов'язана численна література різних жанрів. Найбільш відомим здобутком є Бхагавадгіта — священна книга секти бхагаватів, що, зокрема, присвячена етичним питанням і проголошує відданість набувшому формі особистому богу. Завдяки своєму універсальному характеру вона донині є священним текстом індуїзму.

Вчення індуїзму можна звести до декількох положень: а) вчення про споконвічну соціальну нерівність людей (варнахрам дхарма) і неможливість перебороти цю нерівність у реальному земному існуванні; б) вчення про переселення душ і нібито призначене кожній живій істоті послідовне переродження з однієї смертної форми в іншу; тільки в процесі посмертних перероджень людина може розраховувати на підвищення свого соціального стану в залежності від поведінки її в даній смертній формі; в) вчення про карму, тобто закон відплати за поведінку у цьому житті (сукупність усіх діянь людини в цьому житті визначає шлях її майбутніх перевтілень).

Соціальним підґрунтям, на якому розвився індуїзм, стали особливості індійського суспільства того часу, що розпалося крім класів на сотні класових утворень. Каста була замкненою групою, заснованою на професійних, релігійних, етнічних чи інших ознаках. Жодні матеріальні чи суспільні досягнення й заслуги людини не могли змінити її кастову приналежність.

Філософське обґрунтування індуїзму полягає в шести системах (шад-даршана), у рамках яких виникає ще цілий ряд шкіл: санкхья (IV ст. до н. е.), йога (II ст. н. е.), вайшешика (I в. н. е.), ньяя (I в. н. е.), міманса (II ст. н. е.), веданта (II ст. н. е.).

У процесі розвитку філософського мислення у давній та середньовічній Індії виявляються і матеріалістичні тенденції: серед безлічі релігійно-філософських шкіл існували виразно матеріалістичні напрямки. Однак від цих шкіл не збереглося вихідних текстів.

Найбільш повну інформацію про індійський матеріалізм повідомляє середньовічний філософ Мадхава (XIV ст.) у праці «Збірки усіх філософій», де він називає 16 різних філософських напрямків. Одним з них є матеріалістичне вчення локаята (вчення чарваків). Засновником його є напівлегендарний мудрець Бріхаснаті. Виникло у I ст. до н. е. В основі локаяти лежить скептичне ставлення до догматики брахманізму, до релігії взагалі. Відповідно до цього існуючим можна вважати тільки те, що сприймається органами почуттів. Звідси заперечення бога і душі (брахмана й атмана), раю і пекла. Метою буття, згідно локаяті, є турбота про благополуччя реального існування.

Перше згадування про вчення давньоіндійських матеріалістів має місце вже у самих давніх упанішадах. Крім поглядів, проголошених Уддалакою і дуже близьких матеріалізму, згадується вчення Брі-хаспаті, про яке в упанішадах стверджується, що воно помилкове і позбавляє людини її підвалин. Оскільки в більш пізній час деякі матеріалістичні напрямки називалися терміном бріхапатья, можна припустити, що в упанішадах обговорюється один із давніх напрямків матеріалізму.

Серед тих, хто в середині I тис. виступав проти традиційної ідеології ведійського брахманізму, проголошуючи матеріалістичні погляди був насамперед Аджита. З ним перегукуються буддійські тексти. До матеріалістичного напрямку можна віднести і праці послідовників джайнізму. І хоча викладення цих праць фрагментарно, в них заперечується існування якої-небудь вищої сили і стверджується, що людина й увесь світ складаються тільки з матеріалістичних елементів. З цих елементів складається і душа, що виникає разом з тілом при народженні, а після смерті гине. З текстів можна довідатися і про думки іншого філософа того часу - князя Паясі, який хотів довести шляхом жорстокого експерименту над тілом страченого злочинця хибність вчення про вічну душу.

Загальним для всіх матеріалістичних напрямків є насамперед заперечення існування загробного життя, закону карми і сансари. Тому прихильники ідеалізму заперечували називали локаяту. Розвитку матеріалістичних поглядів сприяли нові наукові знання особливо в області природознавства.

2.1 Філософія Давнього Китаю, як форма теоретичного мислення і форма суспільної свідомості, свій зміст, свій предмет та метод доносить до сучасної людини у вигляді письмових джерел. І тут треба відзначити, що збереглися книги з найдавнішими поезією, історією, законодавством та філософією. В основному це твори невідомих авторів. Особливу увагу їм приділяли конфуціанські мислителі, чії книги стали основою виховання китайської інтелігенції. Усі філософські школи зверталися до цих книг, уся культура Китаю постійно посиляється на них. У I ст. до н. е., після виявлення цих книг, що відрізняються від текстів, написаних новим письмом, почалася суперечка про зміст нових й старих текстів. Творець ортодоксального конфуціанства як державної ідеології Дун Чжун-шу вважав автором книг самого Конфуція. Однак прихильники старих текстів відводять Конфуцію лише роль інтерпретатора. Суперечка про це спалахувала до початку XX ст.

Книга пісень — Шицзин - зразок для китайської поезії в її подальшому розвитку та гімнів (ХП-Х ст. до н. е.). *Книга історії* - збірки офіційних документів, описів історичних подій. *Книга порядку* - Шицзи включає 3 частини: Порядок епохи Чжоу, Порядок церемоній (І чи) та Записки про порядок (Чи цзи). Книга порядку стала описом політичних і церковних церемоній. *Книга Весни й осені* (Чунь цю) - є хронікою держави. Стала зразком і мірою рішення етичних й формально-літературних питань (УШ-У ст. до н. е.). *Книга змін* - Іцзин містить перші уявлення про світ та про людину в китайській філософії. Навколо її дотепер виникають суперечки історичного й філософського характеру. У «Книзі змін» закладені основи китайської філософії. Вихідний текст «Книги змін» складався у ХП-VIII ст. до н. е.

Треба звернути увагу на те, що починається вихідний текст із викладу ворожби на черепахових панцирах, кістках тваринах та рослинах, і в той же час містить у собі міфи про елементи *інь* та *ян*, які отримують тут понятійну раціональну форму. «Книга змін» знайомить читача з поняттям «*дао*» - шляхом речей та світу у русі. У ній виділяються "три даності", кожна з яких рухається своїм шляхом, але завжди разом: Небо, Земля, Людина. Також відзначається, що все пізнання людини спрямоване на розрізнення, позначення і розуміння всього сущого.

У 221 р. до н. е. у Китаї прийшла до влади династія Цинь. Час її правління був коротким, але значним, тому що за цей час відбулося об'єднання Китаю. Китай був об'єднаний єдиною владою і під час правління наступної династії - Хань - аж до 2202 н.е. Сторіччя, що передувало династії Цинь, було періодом державного й соціального роздвібнення (1021-404 до н. е.). Олігархія, сила, якій у суспільстві ґрунтувалася на економічних принципах володіння, виступала з вимогами необхідності правового закону. Єдина держава розпалася, і скептичний погляд по-новому інтерпретував природу, світ і людину. Ця радикальна переоцінка призвела до відходу від державної релігії в епоху Чжоу. Багато філософських текстів не збереглися, однак ті, що дійшли до нас, підтверджують розмаїття думки в цю епоху, а їхнє значення для подальшого розвитку філософії в Китаї аналогічно ролі і значенню грецької античної філософії.

Історики, що займалися цією епохою (епохою "воюючих держав"), визначають це як розквіт філософії, як суперництво "ста шкіл". Ханський історик Сима Тань виділяє 6 напрямків: 1) школа інь та ян; 2) школа конфуціанців; 3) школа моїстів (по імені засновника Мо-Ді); 4) школа імен, або софісти; 5) школа юристів (легістів); 6) школа шляху та сили — даоська школа.

2.2 Конфуціанство не є цілісним вченням. Окремі його елементи пов'язані з розвитком давнього китайського суспільства. Як визначена теорія організації суспільства, конфуціанство зосереджується на етичних правилах, соціальних нормах керування, при формуванні яких воно було консервативним. Конфуцій про себе говорив: «Викладаю старе і не створюю нового». Характерним для цього вчення було і те, що питання онтологічного характеру в ньому були другорядними.

Кунцзи або Конфуцій (551-479 сит. до н. е.) вважається першим китайським філософом. Природно, що його життєопис був збагачений легендами. Відомо, що думки Конфуція збереглися у формі його бесід з його учнями в книзі «Бесіди та судження». Конфуцій, стурбований розпаданням суспільства, зосереджував свою увагу на вихованні людини в душі поваги й шанобливості стосовно навколишнього. У його соціальній етиці особистість є «не для себе», але для суспільства. Етика Конфуція розуміє людину у зв'язку з її соціальною функцією, а виховання - це підведення до належного виконання цієї функції.

Менцзи (371-289 ст. до н. е.) був продовжувачем Конфуція, захищав конфуціанство від нападок з боку інших тодішніх шкіл. У рамках розвитку конфуціанства Мен-цзи виробив концепцію людської природи, він розвивав думки Конфуція про моральне благо й відношення до цього блага. Благо - порядок (лі) при проходженні шляхом (дао). Згідно Менцзи, людська природа наділена благом, хоча ця природа і не завжди виявляється. Благо в кожній людині може реалізуватися чотирма чеснотами: 1) гуманність - жень; 2) борг - і; 3) увічливість - лі; 4) знання - чжи.

Сюньцзи (III ст. до н. е.), полемізуючи з Мен-цзи, висунув протилежні погляди на сутність неба, виступив проти концепції людської природи. Він був видним конфуціанцем періоду "ста шкіл". Небо він розумів як те, що з'єднує світ у єдине ціле. Звідси випливає, що людина є частиною природи. У протигагу Менцзи, він висуває тезу про дурну природу людини, а гарні властивості - це результат виховання. Сюньцзи, хоча і зараховують до конфуціанців, перероблює класичне розуміння порядку в конфуціанській соціальній етиці. Здатності людини не є фатально спадковими. Вони повинні відповідати отриманому вихованню. Такий підхід наближає його до школи легістів.

2.3 Даосизм - один з найважливіших напрямків розвитку філософської думки Китаю. В центрі уваги - космос та людина. Світ перебуває в постійному русі й змінюванні, живе і діє спонтанно, без яких-небудь причин. Мета мислення, за даосизмом, є «злиття» людини з природою.

Ідеологом даосизму був Лаоцзи, основні ідеї якого були викладені в книзі «Дао де цзин». Світ та життя людей рухаються по природному шляху - дао. Дао у Лаоцзи - основа та закон усього сушого, воно не підвладно почуттям людини. Дао є "глибинною основою" усіх речей. Дао нескінченно і вічно, невидимо, знаходиться посеред хаосу речей. Дао - "мати всіх речей". Дао, яке можна виразити словами, не є постійно дао, ім'я яких можна назвати, не є постійне ім'я. «Однаковість - це від глибини загадковості». «Дао, однак, не визначає теологічний зміст у речах». Онтологія «Дао де цзин» є атеїстичною, тому що згідно дао, світ знаходиться у спонтанному русі. Дао не залежить від часу виникнення та загибелі Всесвіт, але є фундаментальною й універсальною єдністю світу.

Усе у світі знаходиться у русі, у змінюванні. Це можливо завдяки принципам інь та ян, що знаходяться в діалектичній єдності. Під їх впливом знаходиться розвиток речей, тому що «усе несе в собі інь й охоплює ян». Положення про інь та ян, що містяться в «Дао де цзин», очевидно спирається на більш ранні вчення. Дотримання «міри речей» є для людини головною життєвою задачею. Почуттєве пізнання спирається тільки на частковості і «заводить людини на бездоріжжя». Відхід убік, відсторонення характеризують поведінку мудреця. Збагнення світу супроводжується тишею, у якій розуміюча людина опановує світ.

Чжуанцзи (369-286 ст. до н. е.) - найбільш видатний послідовник й пропагандист даосизму. У сфері онтології він виходив з тих же принципів, що і Лао-Цзи. Однак з його поглядами про можливість «природного» упорядкування суспільства на основі пізнання дао Чжуан-цзи не згодний.

Чжуанцзи виробив метод осягнення істини, в результаті якого людина і світ утворюють єдність. Мова йде про необхідний процес забування (ван), що починається від забуття розходжень між істинністю й неістинністю аж до абсолютного забуття усього процесу осягнення істини. Вершиною є «знання, що уже не є знанням».

Пізнiша абсолютизація цих думок зблизила одну з галузей даосизму з буддизмом, що затвердився в Китаї у IV ст. і особливо ґрунтовно в V ст. н. е.

2.4 Школа імен. З історичними змінами в суспільних структурах виявилася неадекватність найменування речей, що існувало. У середовищі розквіту "ста шкіл" виникнув напрямок, який орієнтувався на вирішення проблеми мовного вираження дійсності. Зрозуміло, що цей напрямок був стимульований також розвитком абстрактного мислення в Китаї.

Хуэй Ши (350-260 ст. до н. е.) - головний представник тих, хто звертав увагу на значну неадекватність чисто зовнішніх характеристик речей їх найменуванням, яке відбиває характер речі, зокрема при порівнянні її з іншими речами.

Гунсунь Луї (284-259 рр. до н. е.) досліджував питання правильності найменування речей, як це можна зрозуміти з трактатів, що збереглися в книзі Гунсунь Луї-цзи.

Філософи школи імен звернули увагу на необхідність пояснення найменування речей з них же самих, на неточність чисто зовнішнього

найменування речей лише за окремими почуттєвими ознаками. З інших філософів цієї школи можна назвати Інь Веньцзи та Ден Сіцзи. Останній сформулював мету школи імен: Істина, що відкривається дослідженням імен є вищої правдивості; Імена, відкриті істиною, є загальними іменами. Коли ці два способи взаємно з'єднуються й доповнюються, людина знаходить речі і їх імена.

2.5 Моїзм - моїстська школа одержала назву по імені її засновника -Мо Ді (479-391 рр. до н. е.). Головна увага в ній насамперед приділяється проблемам соціальної етики, що зв'язується за допомогою строгої організації з деспотичною владою глави держави. Фізична праця була джерелом їжі її послухників. Вчення моїстів - пряма протилежність вченню Конфуція. Весь зміст полягає в ідеях любові і процвітання, взаємної користі. Обов'язковою для усіх повинна бути міра взаємної людяності, небесна воля повинна впливати на усіх.

Легізм або школа законників формується майже винятково як вчення, що зосередило головну увагу на питаннях соціально-політичних змін в епоху «воюючих держав». Його представники займалися проблемами соціальної теорії і проблемами, пов'язаними із державним керуванням. Патріархом легістів вважається Шень Бухай (400-337 рр. до н. е.). Про його радикальні погляди і нововведення свідчить «Книга пана із Шан»: «Хто розумний - той створює закони, хто дурний — законами обмежений. Хто здатний — змінює порядок, хто нездатний - той порядком пов'язаний».

З початку династії Хань (II ст. до н. е.) стала оживати духовне життя. Наприкінці II ст. до н.е. на свої позиції повертається конфуціанство. Воно вже містить у собі деякі позиції легізму, даосизму, механістичного натуралізму. Представниками конфуціанства в тих умовах стали Дун Чжуншу (179-104 рр. до н. е.); Лю Ань; Ян Сюнь; Хуань Тань, Ван Чунь; (27-107 рр. н.е.) Згідно Ван Чуну, внутрішній рух речей і зовнішня упорядкованість відносин у світі між речами виникають завдяки впливу принципів «їнь» і «ян». Варто помітити, що і класична конфуціанська система суспільних відносин ґрунтується на впливі цих же принципів.

Ван Чун завершує період критичних пошуків і знаменує собою початок наступного розвитку китайської філософії в епоху неоконфуціанства.

Перелік літератури:

1. Антологія світової філософії. — К., 1991. — Т.1.
2. Ашвагхоша. Життя Будди. — М., 1990.
3. Быков Ф.С. Зарождение политической и философской мысли в Китае. — М., 1966.
4. Введение в философию: Учебн. для вузов: В 2-х ч. / Под ред. Фролова И.Т. — М., 1990.
5. История китайской философии. — М., 1989.
6. История философии: Конспект лекций). — Запорожье, 1994.
7. История философии в кратком изложении. — М.:Мысль , 1991.
8. Канке В.А. Философия. — М., 1996.
9. Классическая Йога. — М., 1992.
10. Краткий очерк истории Философии. Под ред. М. Иовчука, Т. Ойзермана. — М.: Мисль, 1987.
11. Миллер М. Шесть систем индийской философии. — М., 1995.
12. Спиркин А.Г. Философия. — М., 1999.
13. Ши Цзин. Книга песен и гимнов, — М., 1987.
14. Шуцкий Ю.К. Китайская Книга Перемен. — М., 1960.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1.4

ФІЛОСОФІЯ СЕРЕДНІХ ВІКІВ

Рекомендації щодо самостійного вивчення теми:

Для засвоєння цієї теми доцільно звернути увагу на такі проблеми: християнський світогляд - основне джерело формування європейської середньовічної філософії; вчення про універсальну сутність та природу Бога; подвійність сприйняття буття людиною Середніх Віків; проблема душі, тіла, віри, розуму та людської волі; суперечка про універсали: реалізм та номіналізм; перша модель середньовічної філософії (Августин

Блаженний); друга модель ортодоксії середньовічної філософії (Фома Аквінський).

Середньовічна філософія являє собою той довгий відрізок в історії європейської філософії, який безпосередньо пов'язаний з християнською релігією. Тільки ті філософи, які розділяли релігійні та світські позиції християнства, могли розраховувати на визнання і популярність. Цим чітко визначеним змістом та напрямком середньовічна філософія відрізняється від попередньої античної філософії. Всілякий розвиток думки і філософії у Середні віки відбувається у релігійно - теологічних рамках. У цьому розвитку відображені внутрішні складнощі і протиріччя соціального та духовного процесів феодалізму.

Найбільш відомими філософами Середніх віків є Августин Блаженний та Фома Аквінський - систематизатор середньовічної схоластики. Про внутрішню логіку розвитку філософії Середніх віків читайте, наприклад, в [1; 2; 9; 11]. Схемами, теоретичними блоками, основними положеннями вона представлена в [3; 7 с. 196 - 281; 5, с. 82 - 108].

Основні поняття та категорії:

Трансцендентність, універсали, абсолютне, бог, душа, геоцентризм, схоластика, канонічність, креаціоналізм, теологія, символічне світосприйняття.

Подвійність сприйняття буття людиною Середніх віків.

Для Середніх віків віра в Бога - це не гіпотеза, а постулат (тобто аксіома, абсолютна істина. Що це означає?

Людина наступної епохи - Нового часу - знання про світ, у якому вона жила, отримувала засобами науки. Тобто за допомогою науки вона мала певну систему відносних істин, якими оперувала щоб мати розуміння світу та себе. Ця сума відносних істин не співпадала з уявленнями про деяку абсолютну істину як кінцеву точку наукового пізнання. Залишається деяка зона невизначеності, яка, зокрема, визначала собою можливість та необхідність подальшого розвитку науки

як системи людського знання про світ. В епоху Середніх віків ситуація інша. У Середні віки - мислення оперує абсолютними істинами.

Істина може бути або абсолютною, або вона не буде істиною. Абсолютною істиною володіє Бог, і через Одкровення Він повідомляє її людям. Жодних "зон невизначеності" у Середні віки немає, - а є лише величезний простір світу, який через божественне Одкровення може бути опанований людиною.

Саме тому у Середні віки — світ є якби "подвоєним": Середні віки — буття поєднує світ земний (мирський) та світ надчуттєвий (сакральний, священний). Земні параметри буття не сприймаються як справжні. Абсолютну цінність мають сакральні характеристики та смисли. Наприклад, розмір земних речей, їхнє місцеположення, відстань між ними - на це особливої уваги не зверталось, воно втрачало визначеність, оскільки центр уваги переміщався від них у світ священних сутностей. Церков уособлювали собою присутність божественної надчуттєвої сутності у елементах земного світу. У Середні віки - церкви мирно оволодівали простором. Вони контрастно височили посеред решти забудови або серед полів, лісів чи водних просторів. Саме тому у церков були фасади, звернені на усі чотири боки світу.

З принциповою "подвійністю" сприйняття світу та його категорій людиною Середніх віків були пов'язані і інші особливості картини світу - символізм, канонічність, підпорядкованість формам обряду(культу) тощо.

Сукупний порядок буття Середніх віків відтворюється в культі. Культ — це накладання на земний світ (і, відповідно, на життя людини) певних сакральних форм, завдяки яким кожного моменту мов би заново здійснюється у символічній формі усі одвічно значущі події священної історії. Тобто життя людини (народження, праця, відпочинок і т. Тн.О та життя Ісуса Христа й інших святих (які із року в рік відтворюються у літургії

кожного храму) пов'язуються у єдине невичерпне ціле - і людина фактично мислить себе поза священною історією, самотійно. З цим пов'язана суттєва риса Середніх віків - картини світу - символізм. "Буття, яке більше самого себе", - таким є основне визначення символу Середніх віків. Людина у світі, таким чином, що між людиною та реальністю розташовано велике поле надчуттєвих символів. Символ - це ланка між земним та божественним світом, те, що дозволяє бачити та розуміти той і інший світи у цілісності. Символ указує уверх, до Бога. Вірніше, він походить з надчуттєвої області. Він не тільки позначає щось інше, але і сам є реальним носієм цього іншого, "живим взаємопроникненням двох буттів". Він не просто позначає, але і реально являє собою те, що позначає. Людина у картині світу Середніх віків займала певне, незмінне та беззаперечне місце від народження до смерті (і фізично і духовно) - це т.зв. обмеженість буття людини становими рамками, становою приналежністю (станові елементи вважались природними, притаманними людині відвічно). Особа людини ототожнювалась з її роллю у суспільстві. Індивідуалізація вважалась нещастям людині, "хворобою душі". Для людини Середніх віків "знати саму себе", перш за все, "знати своє місце".

Августин Блаженний

У витоків християнської філософії Середніх віків стоїть Блаженний Августин (Аврелій Августин), IV-V ст.н.е. Він є найвидатнішим мислителем першого етапу Середніх віків - філософії, коли молоде християнське віровчення зіштовхувалось та перетиналося з філософськими системами періоду розпаду Античності. Захисник християнської доктрини від "язичників" та античної філософії. Творчість Августина - зв'язуюча ланка між Платоном та Середніми віками. Його тексти (в основному) у формі молитви, де він розповідає про своє життя, яке відрізнялось неспокоєм, постійним пошуком та помилками, поки він не набув внутрішній спокій у християнстві. Філософія

Августина - теоцентрична: 1) "Бог первинний": вищість душі над тілом, почуттів над розумом; світ немає самостійного існування; 2) Бог - найвища сутність; Бог - причина існування та будь-яких змін усякого сущого; 3) пізнання Бога і божественної любові - єдина сповнена смислу цінність людського духу (це вносить світло у людський дух); 4) спрямованість до Бога для людини є природною, і тільки через поєднання з Ним людина може досягти щастя; 5) основний принцип Августина - "вірю, щоб зрозуміти" ("credo, ut intelligam". Бог є сукупність усіх можливих досконалостей; він є вічним та завершеним Буттям; він творить світ із нічого, бо його могутність необмежена, а можливості невичерпні; Бог від світу не залежить, а світ перебуває у повній залежності від Бога; Бог є гарантом безсмертя та спасіння людства.

Августинська традиція є першим варіантом ортодоксальної філософії. У XII ст. Фома Аквінський створює нову, другу, модель ортодоксії. Але спочатку у Середні вікі - філософії з'являється феномен схоластики (початок її припадає на IX ст., розвиток продовжується до кінця XV ст.). Мова йшла про те, щоб істину, яка дана в Одкровенні, викласти та довести засобами розуму, тобто філософії: 1) справжня релігія є і справжньою філософією, та навпаки (теза усієї схоластики); 2) між Одкровенням і розумом немає протиріччя; 3) визнання спроможності людського розуму раціональними шляхами підтверджувати божественне Одкровення; 4) формула "віра шукає розум", прагнення обґрунтувати віру раціональними засобами.

Суперечка про універсали: реалізм та номіналізм.

Схоластичне філософське мислення зосередилось, зокрема, на т.зв. суперечці про універсали (суперечка реалізму та номіналізму): існують чи ні - реально — універсали ("універсали" — загальні поняття)? Реалізм - вчення, яке стверджувало, що справжню реальність мають тільки загальні

поняття (або універсали), а не одиничні предмети, що існують у емпіричному світі. Загальне існує до та незалежно від одиничного. Універсали існують до речей та поза них, представляючи собою думки, ідеї у божественному розумі. (Тільки завдяки відвічному існуванню божественних понять людський розум в змозі пізнавати сутність тих чи інших речей.) Номіналізм - вчення, згідно з яким загальні поняття - тільки "імена", що даються одиничним предметом людським розумом. Загальне є "ім'ям", і нічим більше. Універсали не мають самостійного існування. Вони існують не до, а після речей. У 1121 р. Номіналізм був засуджений.

Фома Аквінський

Католицький філософ Фома (Томас) Аквінський – систематизатор ортодоксальної схоластики, створювач другої моделі - ортодоксії, засновник томізму. Завданням філософії вважав пошук раціональних шляхів доведення істинності усього того, що проголошує віра. Не знаходження істини, а викладення уже даної у Одкровенні істини за допомогою розуму. У 1231р. Була створена спеціальна комісія з перевірки праць Аристотеля щодо їх можливого пристосування до католицького віровчення. За дорученням римської курії цим займався і Фома Аквінський. Його вчення - християнізований аристотелізм - отримало назву томізму її основні положення: 1) християнська віра стоїть вище за розум, але вона не суперечить розуму; 2) істини віри надрозумові, але не протирозумні; 3) кінцева мета людини - пізнання Бога; шлях до цієї мети сповнений випробувань - розум веде людину до морального порядку, який виражає божественний закон; він раціонально охороняє чистоту віри від помилок; 4) положення "Бог є" є самоочевидним; як для віри, так і для розуму; воно не потребує логічних доказів; доказів своєї правоти потребує людина, що йде до Бога; 5) теорія чеснот: до традиційно грецьких чеснот - мудрість, мужність,

помірність, справедливість - додав християнські: віра, надія, любов.

Таким був об'єктивний зміст цілої епохи — епохи Середніх віків, як мовою культури так і мовою філософії. Вона певним чином розвинула та поглибила, у порівнянні з попередньою епохою Античності, розуміння людиною світу та себе. Вичерпавши ж свої змістовні можливості, епоха Середніх віків змінилася наступною добою - Нового часу.

ПЕРЕЛІК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- 1 Введение в философию: Учебник для вузов./ Фролов И.Т. и др. - В2-М-1990
- 2 Гуревич А.Я. Средневековый мир.- М, 1990
- 3 История философии в кратком изложении./ Пер. с чеш. Богута И.И. - МД991.
- 4 Кондзьолка В.В. Історія середньовічної філософії: Навч. Пос. - Львів, 2001
- 5 Коплстон Ф.Ч. Історія середньовічної філософії - К.1997
- 6 Краткий очерк истории философии./Под ред. Иовчука М.Т., Ойзермана, Тимофеева -М, 1981
- 7 Майдов Г.Г. Формирование ередневековой философии - М,1979
- 8 Петрушенко В.Л. Формування вихідних засад середньовічного філософствування -Львів, 2000
- 9 Радугин А.А. Философия: курс лекций. - М,2000.
- 10 Соколов В.В. Средневековая философия -МД979
- 11 Чаньїшев А.Н. Курс лекций по древней и средневековой философии. - М,1991

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2.5

ВІТЧИЗНЯНА ФІЛОСОФІЯ

Рекомбінації щодо самостійного вивчення теми. Для засвоєння цієї теми доцільно звернути увагу на такі проблеми: провідні філософські джерела та філософські ідеї часів Київської Русі; поява професійної філософії в Україні (Ю. Дрогобич, Павло Русин та ін.); особливості філософських курсів Києво-Могилянської академії: П. Могила, С. Яворський, Ф.Прокопович; філософія Г. Сковороди; університетська філософія в Україні: Я. Ковальський, Й. Міхневич, П. Юркевич; філософські ідеї в українській літературі та громадсько-політичних руках: М. Гоголь, Т. Шевченко, І. Франко; особливості розвитку української філософії 20 ст.

Вітчизняна філософія являє собою ланку світової філософії, характерні риси й особливості якої залежать від загально-історичного філософського процесу та суспільно-історичного контексту. Отже, історія української філософської думки – потужний потік в українській культурі, який відбиває суперечності буття українського народу.

Найбільш відомими українськими філософами є Ф. Прокопович, П. Могила, Г. Сковорода, П. Юркевич.

Про внутрішню логіку розвитку вітчизняної філософії читайте, наприклад, в [1; 4; 5 с. 118-132, 366-376; 7]. Схемами, теоретичними блоками, основними положеннями вона представлена в [2; 6; 8].

Основні поняття та категорії

Душа - поняття, яке виражає історично змінні погляди на психіку і внутрішній світ людини; *людина* — проблема сутності людини є однією з основних проблем в історії філософської думки; існує багато визначень людини: суб'єкт суспільно-історичної діяльності та культури, вищий ступінь розвитку живого світу на землі; *пантеїзм* - філософське вчення, яке

ототожнює бога і природу; у формі пантеїзму виглядали натуралістичні погляди, релігійно-містичні погляди, релігійно-містичні прагнення, що розчиняли природу у богіві; *субстанція* (від. лат. - сутність) - матерія у суспільності усіх форм її руху; об'єктивна реальність як цілісна система; *раціоналізм* ~ філософська концепція, яка вважає розум основою пізнання та поведінки людей.

1. В українській філософії проблема світу і людини здавна займає одне з ведучих місць, зважаючись у різні історичні епохи відповідно до рівня розвитку суспільної практики і наукового пізнання. Так, східні слов'яни (що склали основу українського народу), як і народи інших країн, на ранніх етапах історії в своїй діяльності та духовному житті спирались на емпіричний досвід і міфологічну картину світу з її обожнюванням реальних сил природи та поклонінням їм. Таке світосприйняття не втратило свого впливу на їх духовну культуру и при політичній орієнтації Володимира Святого на прийняття християнства. Навпаки, трансформуючись в християнстві, міфологічні погляди язичества наклали свій відбиток на систему багатьох положень самого християнства, формуючи специфічні його особливості у російських землях. Складаючи нижчу верству духовної культури русічей у протигау «книжковій» мудрості верхів, особливо у тих іпостасях, які безпосередньо торкались життя простого народу, елементи язичества проіснували багато століть і після хрещення Русі як деякі світоглядні орієнтири в поясненні світу та людини, їх взаємодії. Тим не менш, 988 рік став для літописців тією межею, яка розділила історію східного слов'янства на два періоди: язичницький, «коли руський народ знаходився у повному морокові й невігластві», и християнський, пов'язаний зі «світом високої духовності й культури».

Перемога християнства дійсно була історично виправдана, а його прогресивність складала те, що Русь, як і деякі інші європейські країни, минаючи історичну стадію

рабовласницького ладу прийшла до феодалізму, встановила економічні, політичні і культурні зв'язки зі своїми сусідами - християнськими країнами Європи. Разом з феодалізмом на Русі закріплюється і нове світогляду домінантною якого стає відкриття значимості людини і людства в навколишньому їх світі. Відтепер стає аксіомою, що Людина є центром світу і саме в людині знаходиться зміст його існування. При цьому світ мислиться не замкнутим у собі. Природа (макрокосм) служить людині (мікрокосму), допомагає їй матеріальними благами і через неї бог відчиняє людині заповіді поведінки. Світ повертається до людини, бере участь у його долі. Звідси не тільки проголошення нових принципів життя, але й динамічний монументалізм світосприйняття, відкриття історії, яка отримує певний світоглядний зміст і об'єднуючий собою все людство, а історія власної країни розглядається як частка світової історії. Такі світоглядні орієнтири на Русі послідовно залишалися Іларіоном (невід.-1073) першим митрополитом з русичей, що проводив ідею рівності народів як застави вільного, а не рабського існування. У його добутку «Слово про закон і благодать» написаному між 1037-1050 рр.; у першому розділі розглядається зміст світової історії від одного народу до всесвітнього типу світогляду. Усі народи рівні перед благодаттю. Благодать - сонце, що розлилося в океані всесвіту. У другому розділі затверджує, що язичники рівні з Іншими народами і у них світле майбутнє. У третій прославляється Хреститель Русі - Володимир, його батько Святослав і син Ярослав. Нестером-літописцем (біля 1056-після 1113 р.), Кирилом Туровським (між 1130-1134 - біля 1182). Характерно, що впливаючи християнської традиції про зумовленість долі світу і людини богом, зазначені мислителі звертали увагу на земне існування людини, його реальне земне життя, проголошуючи силу людського розуму. Така лінія чітко просліджується у роботах Нікіфора (невід.-1121), досвідченого теолога и політика, голови російської церкви 1104-1120 рр.,

автора п'яти добутків. Філософський зміст - у посланні до Володимира Мономаха про посаду містить міркування про пізнавальні здібності людини; торкається не тільки гносеологічної проблеми, але соціальної та етичної. Людина двоїста: душа і плоть. Душа містить три частини: словесна - розум, розум; люта — почуття, емоції, пристрасті, стихійні сили, що дають життєву енергію; бажана - воля, цілеспрямованість, зв'язок словесного і лютого.

Причетна душа керує п'ятьома слугами людського тіла: зором, слухом, нюхом, смаком - звідси п'ять видів почуттєвого пізнання; вони підкоряються розуму.

Виступаючи за реабілітацію знання, «мирської мудрості», проголошуючи гуманістичні ідеї, вони вказували, що приналежність до роду людському усвідомлюється через діяльність, де праця с вищим мірилом богокорисності людини. Так, на думку Клімента Смолятича (невід.-1159), головна мета пізнання - пізнання слави і усемогутності бога можлива тільки через дослідження предметів та явищ навколишнього людини світу. Саме в розумі людський дух одержує своє земне буття і спрямовується до пізнання бога, схованого в «тварині».

Розвиток духовної культури України XIII — XV ст. найменш висвітлений у нашій історичній, зокрема в історико-філософській літературі. Стосовно цього періоду обмежуються загальним твердженням, що татаро-монгольська навала не тільки перервала розвиток Київської Русі, а й відкинула його назад на два століття, де, власне, XIII - XV ст. - це доба безповоротно втрачених можливостей. Це твердження має право на існування, проте потребує деяких доповнень відповідно до конкретних реалій того часу.

М.Грушевський зазначав, що не слід перебільшувати згубного впливу татаро-монгольської навали, а тим більше вбачати в ній єдиний чинник розпаду Київської Русі: Українські землі переживали і більші потрясіння, однак життя на них не припинялося. Як організована держава, вбачаючи східні землі

своїми "улусами", золотоординці мали бути порівняно стриманими до них, наскільки це давала змогу дисципліна в самій орді. Мабуть, не випадковим є той факт, що значна частина українського населення вважала за краще залежати від татар, ніж від князівської влади, нести тягар князівської "адміністрації", терпіти князівські усобиці і вічні чвари (див. Грушевський М.С. Нарис історії українського народу. - с. 64-68). При розгляді соціокультурного буття України XIII - XV ст. слід враховувати й такі моменти: зазіхання на українські землі ще двох сил - Турецької Османської держави і Кримського ханства та Московської держави. Турецька феодално-військова імперія, сформувавшись на рубежі XIII — XV ст. В Анталії, захопивши Візантію, Балканський півострів, а в 1453 р. Константинополь, повела наступ і на українські землі, її завойовницьку політику уособило Кримське ханство, яке в 1440 р. відійшло від золотої Орди. Спочатку воно виступало як союзник Литви, боронячи українські землі від східних татар. Однак спроби Литви бути в союзі одночасно із Кримом і з Золотою Ордою, найзапеклішим ворогом Кримського ханства, призводять до того, що кримські хани визнають верховну владу Туреччини та з 80-х років XV ст. починають спустошувати українські землі Подніпров'я аж до Полісся та Західного Поділля, перетворюючи їх на пустелю. Ці спустошення не знаходять віддачі з боку литовсько-польського уряду, який, щоб відкупитися від татар, навіть виношує проект про надання Кримському ханству данини з Київської, Волинської та Подільської земель. Захист українських земель взяв на себе народ, ті самі селяни і міське населення, яких продавали і продають чужі та свої політики, беручи на себе право говорити від імені народу, нехтуючи ним і згадуючи про його існування в критичні години. Саме селяни і міщани заклали основи національної самосвідомості, фундамент для створення нових суспільних сил - козацтва та братського руху, які й будуть попереду в боротьбі українського народу за своє визволення.

Що стосується Московської держави, то як відомо, із занепадом Київської землі економічне, політичне, культурне життя переноситься не тільки на захід, а й на північ, де крім міст-республік Новгород і Пскова особливої ролі набуває Москва, з централізацією влади якої формується новий тип життя і господарства, що значно відрізняється від староруського. Як зазначав Л.М. Гумільов, колонізація Москвою північних та північно-східних земель, проникнення елементів і норм життя монгольських християн, народів цих земель створили своєрідний етнос і етнічну систему Росії.

Незважаючи на те, що монголо-татарське ярмо й полонізація Литвою загальмували розвиток філософської думки однак вже у XIV -XV ст. поширення отримують такі явища культурного життя як єретичне навчання і вільнодумство.

Особливу роль тут відіграють апокрифідуалістичного та есхатологічного змісту, які проникають в Україну з Візантії та Західної Європи.

Серед єретичних рухів в Україні особливого поширення набуває богомольство.

Богомоли, сповідуючи дуалістичне вчення про два начала світу — доброго Бога та злого сатану, виходили з того, що Бог створив невидимий духовний світ, а сатана-видимий світ і тіло людини. Витлумачуючи проблему добра і зла в аспекті цих двох начал світу, богомоли раціоналістично підходили до інтерпретацій деяких християнських догматів, не визнавали Старого Завіту, не поклонялися Христу, святим та їх мощам. Сліпому поклонінню Св. Письму вони протиставляли критичне мислення, яке ґрунтувалося на розумному відношенні до віри, скептичне ставлення до церковних обрядів (хрещення, вінчання тощо), висловлювали сумнів відносно божественного походження церковних книг. Богомоли не визнавали церковної Ієрархії особливо обурювалися проти церковної ієрархії, проти церковних володінь і церковного багатства, відкривали повністю церковну організацію і не бачили потреби в

посередництві між Богом і людиною, як і не бачили необхідності в існуванні духовенства загалом, оскільки вважали, що духовним вчителем і проповідником може стати кожний, хто знає Св. Письмо і має ораторський хист.

Стосовно розвитку культурного та духовного життя України, то воно значно активізувалося в XV ст., що дає підставу називати цей період українським перед відродженням.

Насильницька колонізація українського народу, яка супроводжується його національним, економічним і духовним гнобленням, особливо що підсилюється після прийняття Брестської унії (1596 р.) вимагали від українських мислителів нових світоглядних орієнтацій відносно розуміння світу, сутності, змісту і призначення людського буття. В їх виробленні та затвердженні існування роль зіграли Іван Вишенський (біля 1550-1621), Ісая Копинський (невід.-1640) та ін.

В поясненні світа І.Вишенський спирався на ідеї східної патристики (І.Дамаскін, Т.Богослав), греко-римської філософії, якими користувались усі християнські автори. З позиції неоплатонізму східної патристики він розглядає світ як утвір бога, вважаючи останнього вічним самотійним початком, абсолютною Істиною, від якого залежить матеріальний світ, що є без промислу бога мертвим, ніщо. Світ і людина, життя і рух - усе це утвір бога. Але бог не тільки творець світу, людини, усього буття. Він - ідеал добра, справедливості, мудрості, чесності, досконалості. Людина повинна до нього прагнути, пізнавати, готувати себе до духовного безсмертя. Відповідно вказаному ідеалу І. Вишенський прагнув осмислити широкий спектр філософських проблем і поперед усього сутності людини, її щастя, волі, надій на здійснення. Захищаючи ідею звільнення людини від земного зла, затверджував її достоїнство, початок в неї добра, справедливості, радості, братерства. Задачу філософії, у зв'язку з зазначеним, бачив не в абстрактному теоретизуванні, а в тому, щоб навчити людину праведному

життю, підняти його на боротьбу зі злом і неправдою за добро і щастя, справедливість і істину, формувати духовну стійкість і моральну досконалість, відвернути людину від деградації і морального падіння. Усього цього людина повинна добиватися своєю суттю в реальному житті, відносинах з іншими людьми, боротьбі за визволення свого народу.

2. Проблема людини, знаходження в ній моральних, розумових і духовних початків — центральна у творчості І.Копинського. З точки зору І.Копинського, уся природа створена богом для людини. Хоча пізнання природи, зовнішнього світу ще недостатньо, якщо людина не пізнала своєї суті і своїх потреб. Тільки пізнана самою себе людина починає розуміти, що вона є водночас тілесною і духовною істотою, внутрішньою і зовнішньою. Звідси виникає дилема: чому віддати перевагу: тілесному, з яким пов'язано тіло, чи душі, розуму, безсмертному духу, складаючому внутрішнє ество людини. Копинський рекомендує обрати останнє, бо тільки в ньому людина бачить і пізнає саму себе і бога, єдність з яким дає вище блаженство. Загальні положення про самопізнання людини Копинський доводить до концепції «розумного творіння». Пізнання самої себе, досягаючи моральної самодосконалості, людина перетворює труд в радість і потребу, відмежовується від світу тілесних речей, очищує і просвітлює розум, пізнає бога та з'єднується в ньому. Дотримуючись такого «розумного творіння», людина ще в цьому світі воскресає душею, здобуває божественну благодать, досягає царства небесного. І. Копинський призвав до відмовлення від світу розкоші в ім'я рівності і волі людини, її вищої духовності. Допускав, що досягнути цього людина може і без посередництва церкви, бо бог знаходиться в самій людині в силу чого людина може стати високomorальною істотою.

3. Що стосується філософської думки, то її центром стала Києво-Могилянська академія, в філософських, курсах якої

проблема світу та людини продовжувала залишатися однією з головних.

Йосиф Кононович-Горбацький (невід.-1653) — один з перших професорів філософії Києво-Могилянської академії, існування світу роздивлявся таким, яким він єсть сам по собі невідомо від пізнання людини і людства, а також від того, як він сприймається людиною в понятті душі. Основними субстанціональними початками світу вважав матерію і форму, відстоював реальність простору і часу, у яких бачив акциденції і форми, що діють на речі. Визнаючи існування бога як єдиної субстанції і творця, Кононович - Горбацький дотримував концепції подвійності істини: богословської предметом, який є теологія і навчання про бога, і філософської, зв'язаної з вивченням реальних тілесних речей. Процес пізнання починається з почуттєвого сприйняття світу на основі чого діяльністю розуму, що абстрагує, утворюються загальні поняття, що є відображенням тих сутностей, що існують тільки в єдиних речах як щось загальне для них. На прикладах логіки доводив корисність знання для задоволення матеріальних і духовних потреб людини, віддаючи перевагу користі суспільства, коли знання виступають супутником і союзником волі народу, захисту держави. Розвиваючи гуманістичні ідеї, Кононович-Горбацький направляв їх на звеличування людини і його розуму, заявляючи, що немає на землі нічого вищого крім людини і нічого вищого в людині крім його розуму.

На відміну від своїх попередників Лазар Баранович (1620-1693) Іоній Галятовський (невід.-1688) підкреслювали визначальну роль духовної субстанції стосовно тілесного, вважаючи бога творцем різноманіття світу, що складає внутрішній зміст усього суших. Людина також створена богом, складається з духовної і тілесної субстанції, душі і тіла. Дума - розумна, невидима, безсмертна і складає сутність людини, пронизуючи все його єство. Правда, якщо Л.Баранович затверджував, що розум і воля, дані богом людині, повинні бути

спрямовані не на пізнання світу, а на пізнання волі і містичного споглядання, то І.Галятівський у міру можливості звертався до даних науки, намагаючись дати наукове пояснення ряду природних явищ (затмарення Сонця і Місяці, походження грози, дощу, вітру і т.п.). Близькі до І.Галятівського погляди на світу висловлював і Стефан Яворський (1658-1722), що популяризував у філософії ідеї Відродження і Нового часу.

Антологічну основу поглядів Феофана Прокоповича (1681-1736) складало вчення про утворення світу богом та його дійстичної інтерпретації. За твердженням Прокоповича, у процесі творення бог переслідував дві мети: не робити нічого дарма і взаємно, зберігати раніше створене. Визначав бога як творця світу, Прокопович підкреслював, що світ є матеріальним за своєю природою. Сама матерія не створена і не знищується, а існує і розвивається по своїх закономірностях. Вона єдина і для лева і для каменю, з матерії складається і людина. Виникнення і знищення круговорот небес, рух елементів, активність і відсталість, інші зміни і можливості речей відбуваються завдяки руху, що є зачинателем життя усього.

4. Розробка загально-філософської концепції світу і людини стали головною і визначальною темою Григорія Савовича Сковороди (1722-1794), «українського Сократа», загальноновизнаного мислителя світового масштабу.

Під філософією Сковорода розумів "любов до мудрості", що "скеровує усе коло дій своїх до тієї мети, щоб падати життя духу нашому, благородства серцю, світлості думкам, голові всього, тобто способів самоусвідомлення і самоствердження людини у світі . Він дійсно зробив зі свого життя свою філософію, втілював філософію у своє життя як спосіб реалізації практичної дії щодо затвердження власних ідеалів.

Однак філософія Сковороди суцільна і монолітна, побудована в одному стилі, пронизана одним духом, де головним постає передача внутрішнього досвіду, зображення

шляху на "перетворення серця до вищої духовності". Гостро відчуючи якусь первісну надломленість буття, що веде до страждання серця та душевної смутності, за якими ховаються страх і клопіт, він вбачає вихід з них у досягненні внутрішньої свободи незалежно від зовнішнього світу, звернені в середину до самого себе, подоланні пристрастей, помилкової гонитви за принадами світу. Метою життя для нього були радість і веселість серця, внутрішній мир, міцність души. Досягнення цього блаженного спокою і було для Сковороди мистецтвом життя, філософією. Звідси ще одна особливість його філософії - практична спрямованість. Коли життя є філософія, а філософія людини має зумовлювати її життя, то природно, що в центрі уваги філософії мають бути поставлені етико-моральні проблеми як практичне завершення і мета філософії теоретичної. У Сковороди не бракує теоретичної філософії, проте основним для нього в людині є не "теоретичні", "пізнавальні" здібності, а глибше за них емоційно-вольове начало людського духу — серце людини, з якого піднімається, виростає і думка, і прагнення, і існування.

За тодішніх умов етико-моральне вчення Сковороди, як і сама його філософія, отримує релігійне забарвлення. При всій неортодоксальності відношення Сковороди до релігії, своєрідності тлумачення ним Бога, досягнення вищого блаженства пов'язується тут із з'єднанням душі з Богом, прилученням до божественного єства. Гармонізація відносин людини, світу, Бога розкривається Сковородою через своєрідну проміжну ланку - світ символів. Усе це, разом взяте, надає філософії Сковороди вигляду християнського містицизму як специфічного типу філософствування.

Світогляд Сковороди має чітко виражений пантеїстичний характер. На його думку, Бог як всемогутня сила, що стоїть над світом, природою і людиною, не існує. Бог - всюдисущий, невидима натура, яка витримує усе, Господь, Цар, Отець, Розум, Істина, закон і глас сутнього. Таке тлумачення Бога

заперечувало буквальне розуміння біблійних чудес як таких, що не відповідають дійсності та істинній сутності Бога. Що стосується світу, то , з погляду Сковороди, він складається з двох натур божественної та матеріальної, які утворюють нерозривну і цілісну єдність, а не просто знаходяться одна поряд з другою. Бог у плоті нашій, нематеріальний у матеріальній, вічний у тлінні, один у кожному з нас і цілий у всякому. Божественна природа має первинність перед матеріальною, бо в природі сильніше те, що невидиме.

Однак ні матерія не є Богом, ні Бог не є матерією. Бог перебуває у матерії, поза нею і вище неї. Матерія характеризується у Сковороди виразами і значеннями, трактується майже як небуття, неіснуюче "місце" поле слідів Божих, "пуста матерія", - "зовнішність".

Водночас, стверджуючи первинність внутрішнього, божественного, духовного, він наголошував на вічності і неперехідності матерії. "Матерія, - писав Сковорода, — с вічною. Себто усі місця і усі часи наповнила. Тільки один дитячий розум може сказати, що світу, цього великого ідола, колись не було, або не буде".

5. На початку XIX ст. в Україні отримують поширення роботи І.Канта, І.Фіхте, Ф.Шеллінга, Г.Гегеля, йде критичне переосмислення їх ідей. Професійні філософи прагнули зробити крок к новим європейським системам, більш вільному та самостійному філософствуванню на основі знайомства із світовими філософськими ідеями Т.Б.Шад (1795-1834), І.М.Скворцов (1795-1863), В.М.Карпов (1798-1867), П.С.Авсенев (1810-1857) могли це зробити тільки зайнявшись проблемами історії філософії, теорії по знанням логіки, перекладом класичної філософської спадщини.

Філософська думка України після 1917 р. пережила суворі історичні випробування. Її основними творчими центрами виявились Київ та Харків. Соціально-політичні та економічні перетворення спонукали зміни у філософській культурі.

Громадянська війна розкидала українську інтелігенцію до різних політичних об'єднань, розірвали її на корінну інтелігенцію діаспори. За межами України опинились багато представників філософської культури. І все ж в Україні формується потужна, суперечлива, революційно-романтична течія, що об'єднувала учених, поетів, письменників, філософів, громадсько-політичних діячів (Михайло Грушевський, Павло Тичина, Остап Вишня, Микола Куліш, Іван Микитенко, Володимир Винниченко, Микола Хвильовий, Микола Скрипник та Ін.)

6. Історіософія Михайла Грушевського. М.С.Грушевський (1866-1934) - видатний учений і політичний діяч, прихильник історико-соціологічного методу, розробленого Е.Дюркгеймом, М.Вебером та іншими європейськими соціологами. В основу методології дослідження історичного процесу поклав метод індукції на базі теорії і факторів - біологічного, економічного, психічного. Суб'єктом історичного процесу вважав народ як національну індивідуальність і національну цілісність. Предмет історичного дослідження - народ. Глибинні фактори людської життєдіяльності визначають смисл історії народу і видатної особи. Потреба у національному самовизначенні зумовлює характер міжнародних відносин: вони мусять будуватися на принципах свободи і суверенітету кожного народу. Кожний народ має свою історію. Виходячи з цієї історіософської концепції, Михайло Грушевський виробляв концепцію українського народу, що об'єднаний у національну цілісність психофізичними та культурними факторами. Однодумцем М.Грушевського був Володимир Винниченко.

7. Філософія щастя Володимира Винниченка. Видатний український письменник, публіцист, політичний та громадський діяч В.К.Винниченко (1880-1951) - член Української соціал-демократичної партії, у червні 1917 р. - Генеральний секретар Центральної Ради. Незабаром емігрував до Австрії. Серед неопублікованих творів в особливий інтерес

становить трактат "конкордизм", де викладена філософія щастя. Володимир Винниченко вважає; щастя - тривала, стійка радість життя., стан коли людина досягає злагоди та рівноваги між різними цінностями - багатством, славою, любов'ю, розумом, тощо. Щастя передбачає узгодженість (конкордизм) елементів буття. Головною перешкодою на шляху до щастя є розладненість елементів буття, бо це приводить до соціально-економічної нерівності, заснованій на приватній власності або на державній як в СРСР. Для досягнення щастя необхідно встановити колективну власність і суспільний лад колекторатії, шляхом морального удосконалення особи та суспільства. Тим самим буде подоланою гіпертрофія егоїзму—основа нерівності, породжена біологічними, геофізичними передумовами, що супроводжують людину з її народження та розвитку і закріплюються релігією. Гіпертрофії егоїзму протиставляється етика конкордизму, що веде до рівності та узгодженості фізичних і психічних сил людського організму індивідуального, колективного, до утвердження рівності між людьми, рівності з усіма живими істотами на землі і всією навколишньою природою. Володимир Винниченко стверджує ідеали свободи, демократії, гарантом яких є економічна колекторатія, світова екополічна Федерація. У світогляді Володимира Винниченка чітко виявляється гуманізм української ментальності..

8. Зліт та трагедія української культури 20-30-х рр. XX ст. Суперечності суспільного життя Радянської країни відбилися в культурі України ідеями революційної романтики та розчарування. Високий зліт культури та філософської думки, всього духовного життя 20-х рр. XX ст. продемонстрував прагнення українського народу до свободи й щастя. У 1925 р. створюється Вільна академія пролетарської літератури — ВАПЛІТЕ. . Процеси реформації відбуваються в музиці, образотворчому мистецтві, кіномистецтві, архітектурі, науці, народній освіті. Процес українізації охопив усі сфери суспільного життя. Зростає мережа україномовних шкіл,

створюється Національна Академія наук. Ідеологом українізації стає видатний вчений, громадсько-політичний діяч Микола Олександрович Скрипник. Активізується зусилля, спрямовані на розроблення філософії української ідеї. У 1926 р. Українському інституті марксизму-ленінізму (УІМЛІ) відкривається кафедра з національних питань, яку очолив М.Скрипник. З 1927 р. виходить часопис "Прапор марксизму". В межах українського інституту марксизму-ленінізму створюється філософсько-соціологічний відділ, який очолив Семен Юлійович Семковський (Бронштейн) (1882-1937) один з видатних філософів в Україні, ерудована особистість, блискучий лектор. С.Семковський досліджував актуальні проблеми історії філософії, філософські проблеми природознавства. Найвідоміші праці "з історії університетської філософії", "Діалектичний матеріалізм і принцип відносності" та ін. У роки репресії засуджений і страчений.

Тоді ж, у 20 - 30-ті роки, багато й плідно працює Володимир Олександрович Юринець (1892-1937) закінчив Віденський університет. У Парижі захистив докторську дисертацію. У 1925 р. очолив Інститут філософії. Творчо досліджував проблеми історії, філософії, соціології, естетики, культури. Йому належать твори: "Едмунд Гуссерль," "Фрейдизм і марксизм" тощо. У 1936 р. репресований, реабілітований посмертно. Філософія 20-х років ознаменована новими творами виданих учених України. Історик Дмитро Багалій видає фундаментальну працю про Г.Сковороду, етнограф Михайло Сумцов публікує монографію з історії філософської думки в Україні. Проблема соціальної філософії досліджують філософи Яків Білик, Василь Бойко, Євген Гірчак та інші; до історії вітчизняної філософії звертаються в своїх працях Наум Білерчик, Семен Семковський, Володимир Беркович, Андрій Бервицький. Все це дозволяє говорити про творче піднесення філософської думки. Проте з середини 30-х рр. XX ст. розгортаються репресії, що знищили значну частину

філософських кадрів, загальмували розвиток філософії. Учені-філософи зосереджують зусилля на виправданні політичних рішень, коментовані "Короткого курсу історії ВКП (б)" та інші.

9. Антропологічний поворот Філософії Павла Копніна. З відлигою, що наступила у 2-й полов. 50-х рр. XX ст. після смерті Йосифа Сталіна, пов'язане відродження філософської думки в Україні, що співпало з приїздом у 1958 р. до Києва з Москви росіянина Павла Васильовича Копніна (1922-1971), талановитого вченого, видатного організатора науки, який очолив кафедру філософії Київського політехнічного інституту, потім Київського державного університету, нарешті - інститут філософії Академії Наук України. Навколо П.Копніна гуртується творча інтелігенція: Ігор Бичко, Сергій Кримський, Мирослав Попович та багато інших. їх наукові колективні дослідження "Проблема мислення в сучасній науці (1964)", "Логіка наукового дослідження (1965) та ряд інших. Київське десятиліття (1958-1968) у творчості П.Копніна, присвячене проблемам логіки, теорії пізнання, методології науки, вельми плідно.

Оприлюднює монографії "Діалектика як логіка", "Гіпотеза і дізнання дійсності", "Ідея як форма мислення", "Вступ до Марксистської гносеології", "Логічні основи науки", багато статей.

Принципово новий і важливий антропологічний поворот в філософії П.Копніна спрямував філософію не на вивчення незалежних від людини об'єктивних законів природи та суспільства, а на те, що залежить від людини, що освоюється людиною в процесі осмислення світу, прагне досягнути природу наукового знання в контексті сукупного людського досвіду. Сформувався плідотворний філософський напрямок; світоглядно-гуманістична проблематика, питання філософії, культури дослідження яких продовжено українськими філософами 70-80-х рр. Тоді ж відокремився і інший напрямок, пов'язаний з історико-філософськими дослідженнями,

осмисленням проблем людського буття. Школа філософа Володимира Шинкарука досліджує проблеми діалектики, логіки та теорії пізнання, спираючись на німецьку класичну філософію. Велика група філософів - Микола Тарасенко, Олександр Яценко, Олексій Плахотний, Ігор Бичко та інші зосередили увагу на проблемах людського буття. Значна група філософів працює над питаннями історії філософії України. У 90-і рр. пріоритет віддається філософським дослідженням, присвяченим історії України та її культури, актуальним питанням становлення незалежної суверенної Української держави. Видаються журнали "Філософська і соціологічна думка", "Політична думка", "Віче", "Філософські студії" тощо. Публікуються підручники та навчальні посібники з філософії. Над проблемами філософії працюють вчені в усіх регіонах України.

10. Філософія української діаспори. Увага філософів української діаспори зосереджена на проблемах політичної філософії, історії української філософії (Дмитро Чижевський, Тарас Закидальський), національної ідеї (Іван Мірчук, В'ячеслав Липинський).

Дмитро Донцов (1883-1973) - ідеолог українського націоналізму, спрямованого на відокремлення України від Росії, що відображено в творах "Націоналізм" (1927), "Хрестом і мечем" (1967). Світоглядною основою, політичних поглядів є його філософський волюнтаризм та ірраціоналізм, презирство до народу, устремління встановити владу еліти.

Дмитро Чижевський (1894-1977) - найвідоміший у діаспорі дослідник історії української філософії, історії, літератури, естетики. У творах "Історія філософії на Україні" (1926) "Філософія Григорія Сковороди" (1934) - відносить до української філософії мислителів з ознакою їх участі у творчому процесі національної інтелектуальної традиції. Один з перших визначив емоціональність, ліризм та інші риси української філософської ментальності. Світове значення національної

філософії пов'язує з появою в ній великого філософа, котрий створює філософську систему світового значення. Таких філософів в Україні ще не було, вважає Дмитро Чижевський, певно недооцінюючи Григорія Сковороду, Панфіла Юркевича, Льва Шестова та ін. Іван Мірчук (1891-1961) — основну увагу приділяє вивченню національного світогляду слов'яноукраїнського народу. В'ячеслав Липинський (1882-1931) розробляє проблеми історіософії, національної еліти, ролі християнської релігії в об'єднанні українського народу. Отже, історія української філософії - потужний потік в українській культурі, який відбиває суперечності буття українського народу.

Перелік літератури:

1. Горський В.С. Історія української філософії: Курс лекцій) - К., 1996.
2. Грушевський М.С. Нарис історії українського народу. - К., 1991.
3. Гумильов Л. Географія етносу та історичний період. - Л. 3990.
4. Історія української філософії. Хрестоматія. - К., 1993.
5. Краткий очерк истории философии Под ред. М. Мовчука, Т. Ойзермана.-М.: Мисль, 1981
6. Огородник В.В. Нариси історії філософської думки на І Україні. -К., 1991.
7. Огородник В.В., Огородник І.В. Історія філософської думки в Україні: \ Курс лекцій. - К., 1999. \ Пертов Н.І. Київська академія в другій половині 18 ст. -